

Kutatások Hernádbüd középkori eredetű templomában

Egy köznemesi család története

A Hernád folyó bal partján fekvő, fésűs beépítésű település északi szélén egy – a környezetéből enyhén kiemelkedő – dombháton épült föl a szabadon álló templom. Téglány alaprajzú hajójának keleti végéhez annál alig keskenyebb, félkör alaprajzú szentély kapcsolódik.¹ A hajó nyugati falának tengelyében kapuzalít épült, ennek tengelyében egy álló téglalap alakú, egyenes záradékú fülke látható. A homlokzati falakat fehér meszelésű, szürkésbarna, cementet is tartalmazó homokból készült vastag vakolat takarja, amely a fal alsó szakaszain vizes, számos helyen feltáskásodott, sok helyütt már hiányzik. Kivételt jelent a hajó nyugati fala, amelyet tulajdonképpen csak meszelések fedte vékony, számos helyen hiányos vakolat takar. Lábazati párkányát, amely a hajó nyugati oldaláról teljesen, míg az északi fal középső szakaszáról hiányzik, cement takarja. Téglavakolatból kialakított főpárkány, amely a hajó nyugati oldalára nem fordul át, három lapos homorlatos tagozatból áll. Az északi és a déli fal nyugati felső sarkán egy-egy profilos, homorlatból, valamint széles függőlemezéből álló párkánnyal és kúpos sisakkal záródó hasáb alakú dísz emelkedik. A műemléki palával fedett nyeregtető nyugati végében huszártorony áll. A hajó déli falát három kis méretű, félköríves záradékú keskeny ablak töri át, míg a szentély keleti falában az előbb említettekkel formailag megegyező ablak van, amelynek felső lezárása szegmensíves (1. kép). A hajó déli falának tengelyében

egy timpanonfallal lezárt, nyeregtetővel fedett előtér épült, keleti és nyugati falainak déli felső sarkain egy-egy hasáb alakú dísz van, amelyek formailag a hajó nyugati sarkain láthatókkal egyeznek meg. A templom kőkeretes bejáratát a hajó déli falának tengelyében, az előtér mögött alakították ki. A belső tereket kazettás famennyezet fedi, oldalfalait egységesen fehér meszelésű összefüggő vakolat takarja. A szentélyt a hajótól beugrás nélküli diadalív választja el (2. kép). A hajó nyugati végében fakarzat emelkedik. A padló aljzatcement. Mivel a külső homlokzati falakról több helyen is hiányzik a vakolat, különösebb kutatás nélkül is megállapítható volt, hogy a templom falai közel négyzet alakú kváderkövekből épültek. Az ettől eltérő anyagok (tört kő és téglák) a már álló épületen és nyílásain elvégzett utólagos átalakításokhoz, javításokhoz, valamint – az előtér esetében – bővítéshez köthetők. Amint azt a kutatás is bizonyította, az öntött kváderfalas templom – az idők folyamán elbontott sekrestyétől eltekintve – megőrizte középkori alaprajzi elrendezését, mint ahogy kis méretű, rézsűs kávjú, keskeny ablaknyílásai, valamint déli kőkeretes bejárata sem változtak számottevően.

2013-ban az épület – ha nem is teljes körűnek mondható – falkutatását végeztük el, azonban régészeti ásatásra már nem kerülhetett sor.² A falképfeltárást Seres László végezte, míg a faberendezést Fabók Balázs vizsgálta.³

1 Azonosító: 2802, műemléki törzsszám: 1074, helyrajzi szám: 36. Cím: Rákóczi utca.

2 Juan CABELLO–SIMON Zoltán–SERES László–FABÓK Balázs: *Hernádbüd, református templom. Értékmérő dokumentáció és kutatási terv*. Budapest, 2013. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (a továbbiakban: MÉM MDK), Tervtár, ltsz. D 46252; Juan CABELLO–SIMON Zoltán: *Hernádbüd, re-*

formátus templom. Tudományos dokumentáció. Budapest, 2013. MÉM MDK, Tervtár, ltsz. D 46253. Állvány hiányában a kutatás létrák igénybevételével történt.

3 SERES László: *Hernádbüd, ref. templom*. Kézirat, 2013; FABÓK Balázs: *Hernádbüd, református templom. Berendezés és nyílászárók farestaurátori kutatása*. Kézirat, 2013. Mindkét dokumentáció a hernádbüdi református parókia irattárában található.

1. A templom délnyugat felől
Hernádbúd, református templom
(Juan Cabello felvétele, 2013)

2. A szentélybelső
Hernádbúd, református templom
(Juan Cabello felvétele, 2013)

A templom és a település története a középkorban

Hernádbúd nevének második eleme pusztaszemélynévből származik, magyar névadással. A személynév a magyar bőd (gazdag) köznévből ered, melyhez -d képző kapcsolódik. A Hernád-előtag 1773 óta használatos, megkülönböztetésre szolgál Tiszabúd (a mai Tiszavasvári) és több más Bőd nevű településtől.⁴

Első okleveles említése 1246-ból ismert, amikor Függöd határosaként említik meg Byud-i István földjét.⁵ A nevét a faluról vevő család eredete ismeretlen, egyetlen főúri nemzetséghez sem köthető, vélhetően abaúji várjobbágyok utódai voltak. Talán a fent nevezett István leszármazottja volt az a Botond (Bochond, Bochund, Bachand, Bychou) nevű személy, akinek később számos forrásban felbukkanó fia, Pető 1312-ben megkísérelte cserével megszerezni Chomoz fia Mike közeli, pereir birtokrészét, de Mikét rokonai, a Bárcaiak eltiltották a csereüzletről.⁶ 1315-ben határjárást tartottak Szepesi Rikalf fia Kakas és a Kércsiak Gybart nevű, valamint Botond fia Pető Bwd nevű birtoka kö-

zött.⁷ A határjárással nyilván egy korábbi határvitát zártak le. Viszont egyáltalán nem zárultak le a viták a Bárcaiak és nevezett Pető között. A vita tárgya a Bárcaiak Pere birtoka és Pető Byd/Byud nevű birtoka közötti határ volt. Az e tárgyban zajló per áthúzódott az egész 1326-os éven.⁸

Az északi (Gibárt felőli) és a déli (Pere felőli) határon kívül Búd birtok keleti határa is vitás volt, itt egy, a Forraiak által bírt Gatha nevű földrészről⁹ kellett egyértelműen elhatárolni Pető Byud birtokát 1327-ben¹⁰ (nyugat felől a Hernád folyó jelölte ki Búd határát, ott nem lehetett vita).

Arról, hogy a település egyházas hely volt, első ízben csupán egy 1329. évi oklevélből értesülünk, holott a templom művészletei ennél jóval korábbi építési időt sejtetnek.¹¹ A helyi pap természetesen szerepel a pápai tizedjegyzékekben is: 1332-ben Búd (Byud, But, Byuud) László nevű papja három garas, 1333-ban pedig már hét garas, míg 1335-ben – feltehetően még mindig László – öt garas pápai tizedet fizetett.¹²

1431 májusában a jászói konvent előtt személyesen megjelentek Byd-i Pető fiai, András és Simon azért, hogy átírassanak egy 1347. október 29-én kelt oklevelet, mely-

4 Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 587.

5 GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 74.

6 Uo.

7 Uo.

8 GYÖRFFY 1987 (ld. 5. j.). 74, 130.

9 Ma földrajzi név (egy földvár neve) Hernádbúd határának északkeleti sarkában.

10 GYÖRFFY 1987 (ld. 5. j.). 74.

11 Miklós, a Byud-i egyház papja – több környékbeli pappal együtt – egy hagyatéki ügyben tanúskodik. GYÖRFFY 1987 (ld. 5. j.). 74. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 39462.

12 GYÖRFFY 1987 (ld. 5. j.). 74.

ben Zakal-i Pető fiai, Miklós és András megosztottnak birtokaikon. Miklósnak a Bihar megyei Peszere és Fancsika,¹³ Andrásnak az Abaúj megyei Byd és a Zemplén megyei Berettő jutott.¹⁴ Bár az osztályos fivérek apja, Pető itt Zakal-i előnévvel szerepel, kétségtelenül Büdi Petőről van szó. Az adatból nyilvánvaló, hogy a nevezett Pető már nemcsak Büdön birtokolt, hanem máshol is voltak szerzett birtokai.¹⁵ Idesorolható az ezúttal Pető előneveként szereplő, de most osztályra nem bocsátott, bizonyára a szintén Bihar megyei (Körös-)Szakállal azonosítható Zakal birtok is. Kérdés, hogy ez miért nem szerepel az osztálylevélben. Mivel tudjuk, hogy Petőnek volt egy János nevű fia is, lehetséges, hogy már korábban is volt egy osztozkodás egyfelől János, másfelől pedig Miklós és András között, mely során Szakál Jánosé lett, Miklós és András pedig csak 1347-ben osztottak meg eredetileg közösen örökölt birtokaikon. Egy ma már sajnos ellenőrizhetetlen adat szerint 1348-ban Büdi András és János elvesztette valamennyi abaúji és bihari birtokát, melyeket csak András fia Miklós anyósa vált majd vissza 360 márka aranyért és ezüstért.¹⁶

1378-ban Pető fia András Felszántói Gergely fia Ráphaynnal keveredett perbe Büd és Felszántó (a mai Abaújszántó) határa ügyében.¹⁷

A család tagjai ekkor még az egyszerű kismesek életét éltek: 1380-ban a már jól ismert Pető fia András kijelölt királyi emberek között szerepelt egy birtokügyben.¹⁸ Ugyanebben az évben az is kiderül, hogy András Ónodi Cudar Péter familiárisa volt. Az 1387-ben említett Byd-i „literatus” Péter¹⁹ írástudó emberként nyilván jogi szolgáltatokat is vállalt. 1410-ben Bydy Miklós Perényi Imre szolgálatában hatalmaskodott a borsodi Ormos birtokon.²⁰

A família a 15. században lassú gyarapodásnak indult. Tudjuk, hogy András már rangon felül házasodott, neje

az ősi Tolcsva nemzetségből származó Toronyai Lángos (Langueus) leánya, Orsolya volt. Ezen az úton András fia Péter jelentős dél-zempléni birtokokhoz jutott, még akkor is, ha a felét átengedte a Csicseri Ormosoknak.²¹

1412-ben Bárcai Péter perelte be Büdi Miklóst, aki az ő egyik tuzsai jobbágját Boldogkő várában kegyetlenül megverte.²² Ennek alapján feltehető, hogy Miklós valamiféle tisztséget töltött be a közeli, akkor éppen királyi kézen levő Boldogkő várában.

Abaúj megye 1427-ben készült kamarahaszna-összeírása szerint Bwd (Büd) birtokosa: Büdi Miklós. A településen tizenhárom portát számoltak össze.²³

Meglehet, hogy a 15. század közepe táján Büd egy része (ismeretlen okból) idegen kézre került. 1459-ben, amikor Mátyás király bevezetett Szapolyai Imrét, Miklóst és Istvánt Tokaj várába és tartozékaiba, a tartozékok között felsorolják egy bizonyos Bewd birtok felét is.²⁴

A Bárcaiak és a Büdiek közötti ellenségeskedés Pere és Büd határai miatt a 15. században is folytatódott.

1420-ban Abaúj megye kiküldöttjének, Fügedi Fábiánnak kellett Pere faluba mennie, hogy ott a Bárcai László jobbágyaival való verekedés ügyében Büdi Sandrinus fia Pál bán büdi jobbágynak elégtételt adjon.²⁵

1466-ban Bárcai András, István és Miklós panasza szerint az elmúlt zavaros időkben Büdi András Pere birtokuk határában sok szántót, cserjést és szőlőhegyet elfoglalt, melyek a Büdből Szántó felé vezető út mellett fekszenek.²⁶

1469-ben Bárcai András, István, Miklós és János, másfelől pedig Büdi András és László a Pere és Büd birtokok közötti vitás földeket három részre osztották, ebből két rész a Bárcaiaké lett.²⁷

Bárcai István panasza szerint Büdi Gergely és mások felbujtására Szakáli László és Balázs, valamint azok Kér birtokon lakó jobbágjai a panaszos perei kúriájára tör-

13 GyÖRFFY 1987 (ld. 5. j.). 616. (Fancsika, amely Debrecen közelében volt, a Sártványecse nemzetség Bajoni ágáé volt.)

14 MNL OL, DL 50553.

15 Az osztálylevélben említett birtokok bizonyosan szerzett jószágok, hiszen korábban mások tulajdonaként találoztunk a nevükkel.

16 CsOMA József: *Abaúj-Torna vármegye nemes családjai*, I. Kassa, Forster, Wesselényi és Társai Könyvnyomdája, 1897. 131.

17 MNL OL, DL 6540.

18 MNL OL, DL 6744.

19 MNL OL, DL 7331. Péter Büdi Pető fia András fia volt. Ugyanezen András fia volt a más ügyekben feltűnő Miklós és Simon is. DL 50553.

20 MNL OL, DL 89686.

21 MNL OL, DL 75376.

22 MÁLVUSZ Elemér: *Zsigmondkori oklevéltár. III. (1411–1412)* Budapest,

Akadémiai Kiadó, 1993. 2222. = MNL OL, DL 83543.

23 ENGEL Pál: *Kamarahaszna-összeírások 1427-ből*. (Új Történelmi Tár/Fontes Minores ad Historiam Hungariae Spectantes, 2.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 34.

24 MNL OL, DL 15374. Igazság szerint a Tokaj tartozékai között felsorolt, határozottan Zemplén megyeinek mondott Bewd korántsem azonosítható egyértelműen az abaúji Hernádbüddel. Szóba jöhet még a Kassától keletre található, de igen távoli, és szintén abaúji (Magyar-)böd, illetve a Szabolcs megyei (Tisza-)büd (a mai Tiszavasvári része) is. Ugyanakkor az oklevélben megnevezett települések egy része (Szántó, Tállya stb.) a 16. században a regéci uradalomhoz került.

25 MÁLVUSZ Elemér: *Zsigmondkori oklevéltár. VII. 2301. (1419–1420)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001. = MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény, 60629.

26 MNL OL, DL 83774.

27 MNL OL, DL 83781.

tek, s ott Siket (Syketh) Imre nevű familiárisát félholtra verték.²⁸ A végeláthatatlan viszály csak a század végére csillapodott le, amikor a két család már rokoni kapcsolatba került egymással.²⁹

A család igazi kiemelkedése már a 16. században történt. Az első, valóban kimagasló tisztséget elérő személy, Büdi (I.) Mihály neve még a 15. század utolsó éveiben tűnik fel először: 1493-ban egy Abaúj megyei iktatásnál a szomszédok között szerepel.³⁰

A 16. század elején már több idegen család is bírt büdi birtokrésszel, részben beházasodás révén, részben zálog címén, például a Csobádiak³¹ vagy a Fügödiek.³² Egyik-másik személy még előnevét is a faluról vette: Büdi Komoróci Mátyás.³³ Ennek megfelelően Abaúj megye 1553. évi adóösszeírásában Büd birtokosaiként egyszerűen „nemesek” voltak megjelölve,³⁴ ami arra utal, hogy a falunak több részbirtokosa is volt, akik hasonló arányban bírták részeiket. A Büdiek csillaga ekkor már más vidéken emelkedett: Mária királyné haszonbérletbe adta a hatalmas és értékes munkácsi uradalmat Büdi (Büdy) I. Mihálynak.

Mihály felemelkedésében alighanem fontos szerepet játszott házassága is: felesége, Ártándy Anna Szapolyai János rendíthetetlen híve, Ártándi Pál leánya volt.³⁵ Ártándi Pál 1530-ban történt kivégzéséig Munkács várának kapitány volt, e tisztségben éppen Büdy Mihály követte őt.³⁶ Utóbbi 1533-ban már nem élt. I. Ferdinánd már a pártjára állt fiának, az e néven második Mihálynak, majd fiúsított leányainak, Annának és Ilonának adja új adományba – más birtokokkal együtt – Büd birtokot.³⁷ 1536-ban ugyanezt megkapja Mihály özvegye, nővérei, Margit és Dorottya, s ez utóbbi fia: Geszthy Miklós is.³⁸ 1539 és 1546 között Büdy (II.) Mihály már Bereg megye főispáni méltóságát is betöltötte, miként később fia, Büdy (III.) Mihály is.³⁹ Ők és rokonságuk egyre nagyobb birtokokat szereztek Beregben, de Abaújból sem tűntek el. Büdy II. Mihály például 1552-ben zálogba veszi,⁴⁰ majd 1553-ban adományba is kapja⁴¹ a Büdhöz közeli Boldogkő várát és uradalmát.

1579 után Büdy III. Mihály fiában, Jánosban fiágon kihalt a Büdy család. Ezt követően Büd (legalábbis részben) Fügödi István özvegyéé lett.⁴² Egy másik rész (alighanem az, amelyet 1459-ben Szapolyai Imre kapott meg) 1678-ban a regéci uradalom részeként bukkan fel,⁴³ azonban 1686-ban a források – mint az uradalom része – már pusztaként, azaz lakatlanként említik meg,⁴⁴ 1689–1692-ben, a Rákóczi-uradalmak összesített összeírásakor még mindig a regéci uradalom része és pusztá,⁴⁵ de 1693-ban sem változott ez a helyzet.⁴⁶

A középkori templom

Amint azt a bevezetőben is jeleztük, az öntött kváderfalas technikával épült templom nem sokban különbözött a maitól. Csupán a későbbi építésű déli előtér és a karzat, valamint a jelenlegi főpárkány, a hajó nyugati falának kapurizalitja, valamint huszártornya hiányzott. Hajóját bizonyára fagerendás síkmennyezettel fedték, a mainál lényegesen alacsonyabb szentélye azonban boltozott volt. A szentélyt a hajóval félköríves diadalív kapcsolta össze. A hajó keleti végét (napjainkra már elpusztult) oromfal zárta. A hajó (nyugati) oromfalát – az utólagos kisebb javításoktól eltekintve – mai állapotában is eredetinek tartjuk, nem így a homlokzati falat, amely számos átalakításon ment keresztül (3. kép).

A hajó déli falában három, míg a szentély keleti oldalán egyetlen ablak épült. A hajó tölcseres kialakítású, félköríves lezárású ablaknyílásai megtartották eredeti formájukat, azoknak csupán (kívül-belül) rézsús könyöklőjük külső rézsúját szüntették meg egy későbbi építkezés során. Azonban a szentély keleti, az előzőeknél valamivel szélesebb nyílásán a rézsús könyöklő megszüntetésén túl más változtatás is történt. Itt a külső és belső rézsús kávékat, valamint a félköríves áthidalót is módosították. Megjegyezzük, hogy a hajó délkeleti,

28 MNL OL, DL 83863.

29 MNL OL, DL 83875.

30 MNL OL, DL 75943.

31 MNL OL, DL 26690.

32 MNL OL, DL 26690.

33 MNL OL, DL 26675.

34 MAKSAV Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. 85.

35 BÁRÁNY Attila: Adalékok az Ártándiak családi történetéhez. *Turul*, 76. 2003. 29.

36 LEHOCZKY Tivadar: *Beregvármegye monographiája*, III. Ungvár, Polla-csek Miksa Könyvnyomdája, 1881. 552.

37 MNL OL, A 57. Liber Regii I. kötet. 202.

38 MNL OL, A 57. Liber Regii I. kötet. 251.

39 LEHOCZKY 1881 (ld. 36. j.). 354.

40 MNL OL, A 57. Liber Regii III. kötet. 1.

41 MNL OL, A 57. Liber Regii III. kötet. 139–140.

42 1576, Magyar nyelvű conscriptio. MNL OL, E 156, Urbaria et Conscriptioes, Fasc. 168. 32.

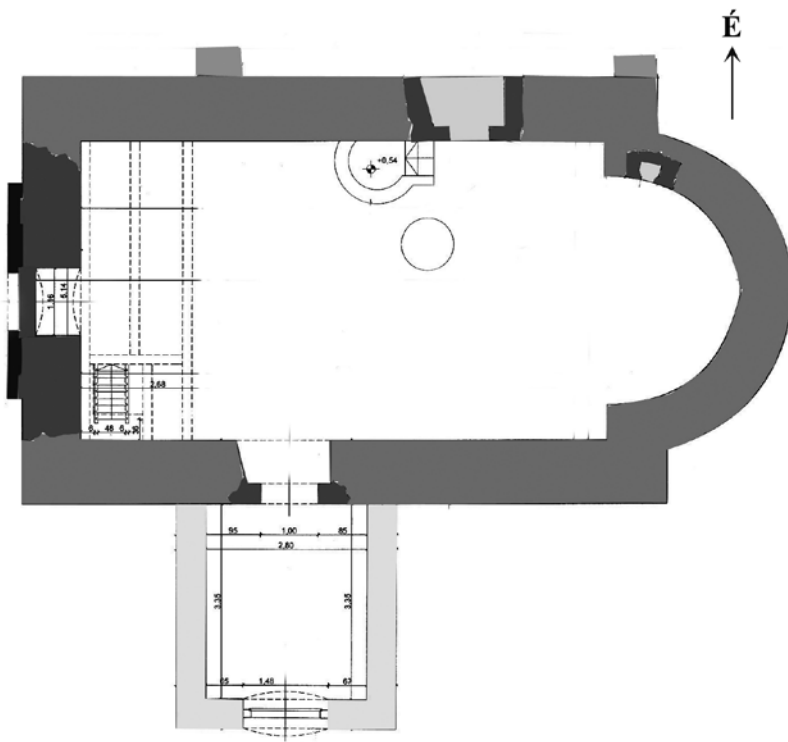
43 Uo. 39. 24.

44 Uo. 104. 30.

45 Uo. 5. 15.

46 Uo. 66.

1. ■ 1329 előtt
2. ■ 14. század második fele
3. ■ 16-17. század fordulója
4. ■ Elbontott sekrestye feltáratlan falalapozása
5. ■ 1884
6. ■ 1931
7. ■ 1979-1981

3. Periodizációs alaprajz
Hernádbüd, református templom (Juan Cabello–Simon Zoltán, 2013)

valamint a szentély ablaknyílása hosszabb volt a hajó középső, illetve délnyugati nyílásánál. Ennek oka egyszerűen az lehetett, hogy a középső ablak alatt falazták ki a templom bejáratát, a délnyugati ablak esetében pedig alighanem a könyöklőmagasságnak a hajó nyugati végén emelkedő karzat szintjéhez kellett alkalmazkodnia. A mai karzat melletti részen középkori vagy esetleg a mainál korábbi karzathoz köthető gerendafélszket nem találtunk. Persze ez még nem jelenti azt, hogy nem lehetett, ám annak gerendázatát minden bizonnyal a nyugati falba ereszthették be.

Az épület alacsony lábazata a mai napig megmaradt, ám a nyugati oldalon nem látható. Mindazonáltal a szélső kváderköveken tapasztalt, utólagos megmunkálásra utaló sérülések arra engednek következtetni, hogy a lábazat ezen az oldalon is biztosan megépült.

A hajó és a szentély főpárkányát nem ismerjük. A templom ismeretlen formájú és méretű eredeti be-

járata a mai bejárat helyén, a hajó déli falában nyílt. Annyi bizonyos, hogy a mai, kőkeretes nyílásnál mindenképpen keskenyebb és talán alacsonyabb is lehetett.

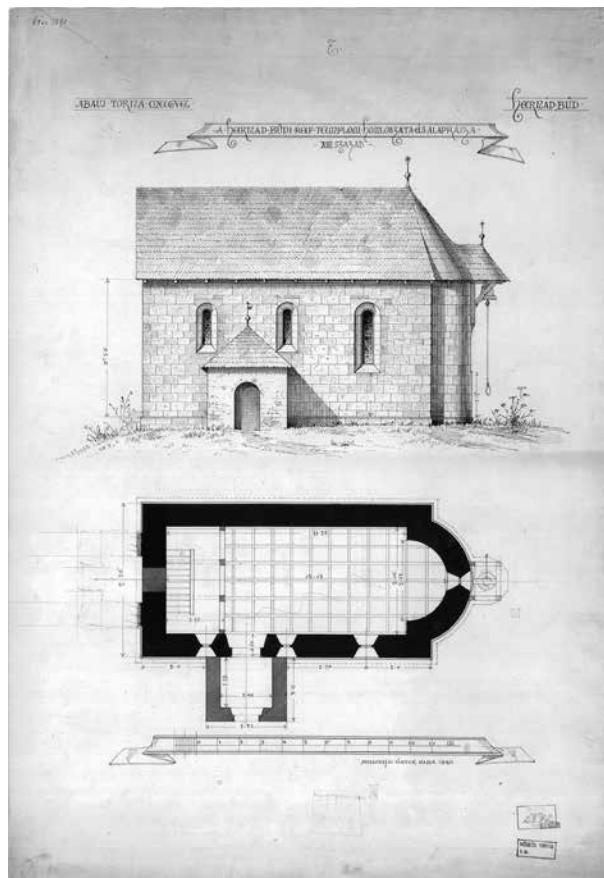
A hajó nyugati falának vízszintes, rendkívül szűk függőkővel épült kvádereit a rizalit mindkét szélétől száz-húsz–száznegyven centiméterre nagy alakú tört kövek és sérült felületű, a hajófal kvádersorait nem követő kőelemek váltják föl. Ez a közel függőleges irányú, széles, valamint roncsolt és tört kövekkel javított rész egészen a rizalitfalig, illetve a terepszintig követhető (4. kép).⁴⁷ A megoldást Myskovszky Viktor 1890-ben készült – egy, a templomot déli nézetből ábrázoló és egy alaprajzi felmérésből álló – rajza kínálja. A fent említett nyugati falnál az alaprajzon egy-egy széles, harminc-harmincöt centiméterrel a hajó falsíkja elé kiugró falpillért ábrázol (5. kép). A rajzon egyébként egyértelműen látható, hogy a lábazat ráfordult a nyugati homlokzatra is, sőt a valamiféle profillal díszített falpilléreken is folytatódott.

47 A falpillér szélességét és felső lezárását a vakolaton látható függőleges repedés jelöli ki.

4. A hajó nyugati fala
Hernádbűd, református templom
(Juan Cabello felvétele, 2013)

A falpillérek felső lezárásának módját a mai rizalitfal fölötti javítások miatt nem ismerjük, de nem zárható ki, hogy egy, a falpilléreket összekötő párkánnyal oldották meg. Az utólagos rizalitfal felső részén, a befalazott nyílás fölött a vállak vonaláig követhető, a kváderfalba mélyen bevéssett, keskeny, félkörívet kirajzoló horony látszik, amely bizonyosan egy későbbi előtető nyoma lehet. A falpillérek közrefogta faltükör tengelyében, nevezetesen a mai rizalitfal fülkeszerűen befalazott ajtó-nyílása mögötti hajófalban egy korábbi ajtónyílás van, amely nem minden részletében egykorú a fallal. Szemöldöke jelenleg vízszintes, kávéi merőlegesek, ahogyan az 1870. évi felmérésen is szerepel. Mellesleg a nyílás ezen a rajzon már befalazottként szerepel. Mivel a kávék külső vonalai a rizalitfal takarásában vannak, nem tudjuk, hogy a bejárati nyílásnak vajon volt-e kőkerete.

5. **Myskovszky Viktor:** *Hernádbűd, református templom.* Alaprajz, déli homlokzat. Tollrajz. Kassa, 1890.
Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, Itsz. R 2372.

A hajóbelsőben a nyílás befalazása fülkeként jelentkezik. A mai vakolat alatt, közvetlenül a kőfalon ugyanaz a réteg került elő, amely az északi oldalfalat is fedi. Ez a vakolat ráfordul az egykori ajtó merőleges kávéira és szemöldökére, amely azonban a nyílás befalazásán már nem található. Ugyanakkor az ajtóváll fölötti, téglából megépített, kosárirés áthidaló egyértelműen utólagosnak bizonyult. A karzat és a padberendezés miatt a nyílás merőleges kávéit behatóan vizsgálni nem lehetett; így nem tudjuk, hogy eredetileg is ilyenek épültek-e? A nyílás szélének és a kávéknak a fülke húsz-huszonöt centiméter mélységig még vizsgálható sérülésmentes kváderkövei mindenesetre arra utalnak, hogy eredetileg alighanem egy magasabb ajtónyílás épült meg, amelynek sem felső záródását, sem kávéinak formáját nem ismerjük.

Ebben az építési periódusban sekrestye meglétét igazoló jelenségre a kutatás során nem bukkantunk. Padlószintjét nem ismerjük, csupán annyit lehet biztosan állítani, hogy a mainál harminc vagy akár ötven centiméterrel is mélyebben volt. A külső homlokzatokat minden bizonnyal fehér meszelésű vékony vakolat takarta. Belső falait, ha nem is teljes felületében – a szentélyben feltárt részletek tanúsága alapján – freskó takarta. A szentélyben nemcsak egy alakos ábrázolás elmosódott kontúrja látható, hanem a szentélyfal déli oldalán egy felszentelési kereszt is előkerült.⁴⁸ A hajót alighanem magasan kiemelt nyeregteretével zárták.

A templom építésével kapcsolatban annyit állíthatunk, hogy 1329-ben már biztosan állnia kellett,⁴⁹ ám az öntött kváderfalas technika alkalmazása, továbbá a kis méretű, félköríves és rézsús kávékkal épült tölcserés lezárású résablakok feltehetően ennél korábbi datálást is lehetővé tesznek. Végeredményben nem zárhatjuk ki, hogy a templom akár már a 13. század közepén vagy második felében megépülhetett.

Az írott források, de az építészeti elemek műrészletei sem nyújtanak segédkezet a második építkezés időpontjára vonatkozóan. Birtoktörténeti megfontolások alapján szóba jöhetne a 14. század második fele, esetleg a 14. század első fele, de, mint arra már utaltunk, valamikor 1459 előtt a még korántsem túl jómódú Büdiek elvesztették a falu felét, s ez aligha a legalkalmasabb helyzet egy templom átalakításához. A templom egyetlen értékelhető műrészlete ebből a korból a déli kapu lenne, ám ez meglehetősen társtalanul áll, nemcsak a szűkebb, de a tágabb régióban is. Mégis, a kapunál alkalmazott geometrikus szerkesztési mód leginkább az 1500 körüli évek gyakorlatával vethető össze.⁵⁰ Ez az időpont pedig már párhuzamba állítható a Büdi család tagjainak országos méltóságokig vezető felemelkedésének kezdeteivel.

Ebben az építési szakaszban csupán néhány változtatással éltek, amely a templom korábbi alaprajzi elrendezését és ablaknyílásait bizonyosan nem érintette. Az építkezés során a hajó déli bejáratú kapuját elbontották, a helyén egy napjainkban is meglévő, sajátos formájú, kőkeretes-gyámköves megoldású, élszedések közrefogta pálcákból álló, tagozatos profilú, az eredeti-

nél valamivel nagyobb kapuzatot építettek. A meszelésrétegek eltávolításakor derült ki, hogy a külső pálcás – sajnos, utólag már jórészt lefaragott – tagozat a válltól kezdődően egyenletesen befelé, a nyílás irányában haladva kapcsolódik a belső, mindvégig függőleges, pálcás tagozathoz. A tagozatok egy rézsús lapban oldódnak föl, melynek alsó élben lezárt csúcsa a padlótól számított százhusz centiméteres magasságban van (6. kép). A kőkeret főfalhoz képest utólagos elhelyezésére a szárkő melletti tört kövekből kifalazott kávék utalnak. A nyílás belső fölkéjének törtköves kávéi enyhén kifelé tartó rézsús kialakításúak, szemöldöke egyenes, amelyet egy fémlemezzel erősítettek meg, és amely már közvetlenül a kváderköves falazatot támasztja alá. A lemezzel kiváltott eredeti áthidaló valószínűleg szegmensíves volt.⁵¹ A nyugati szárkő belső lapján két csaplyuk van, amelyek az ajtószárny felfüggesztésére szolgáló vaspipákat foglalták magukba. A keleti szárkő ugyancsak belső lapjának közepén lévő, szabálytalan mélyedése alighanem a (jobbos) ajtólap reteszét befogadó pánt fészke lehet.⁵² A kőkeret belső oldalát is többszöri meszelésréteg takarja, míg az ajtó fölkéjének kávéin, a mai vakolat alatt csupán két réteg került elő. A legalsó egy felpikkelt felületű sárgásfehér meszelésű, barna színű, apró szemcsés, meszes anyag, amelyet egy fehér meszelésű – barna színű homokos, kevés meszet tartalmazó kötőanyagból készült – vakolat takar. Egyik sem fordul át az oldalfalra. Figyelemre méltó, hogy a második vakolatréteg az elbontott áthidalónál is későbbi.⁵³

A szentély északi falában egy álló téglalap alakú szentségtartó fölkét alakítottak ki, melynek kőkerete minden bizonnyal tagozatos volt, ám azt egy későbbi építkezés alkalmával levésték. A kőkeret mögött kiszélesedő, mély fölkéjének falait számos fehér meszelés takarja, mint ahogy a vésett felületű követ is. Mindazonáltal az alsó réteg az egykori tagozatok szélénél zárul, kijelölve azok külső határát. A kőkeret mindkét oldalán tapasztalt falelválás pedig arra utal, hogy a szentségtartó fölkét utólagosan helyezték el a falban (7. kép). A feltárt feliratos, Seres László által másodikként meghatározott vakolatréteg ehhez a fölkéhez igazodik.⁵⁴

A hajó északi falán nyitott szondák alapján a mai alatt csupán egyetlen réteg található; mégpedig egy

48 A szentély falán Seres László falkép-restaurátor a mai alatt számos vakolatréteget tárt föl és különített el egymástól. A legalsó egy freskótechnikával készült réteg. SERES 2013 (ld. 3. j.).

49 Lásd 11. jegyzet.

50 Köszönettel tartozunk Papp Szilárdnak a kapu korhatározásához nyújtott segítségért.

51 Az áthidaló eltávolításakor bizonyára megsüllyedtek a fölötte lévő kváderek. Nyilvánvalón ezért kellett alsó lapjuk alá fémlemezt beépíteni.

52 Úgy az ajtópipák, mint a retesz, továbbá az azt rögzítő pánt ma már hiányzik.

53 A vakolatok kutatásáról bővebben SERES 2013 (ld. 3. j.).

54 Uo.

6. A hajó déli kőkeretes nyílásának kutatása és a kapu felmérési rajza
Hernádbúd, református templom
(Juan Cabello felvétele, 2013; felmérési rajz: Arnóti Zsuzsa)

sárgás meszelésű, barna színű homokos, kevés mészszel kevert, felpikkelt felületű vakolat. Mindenesetre megállapíthattuk, hogy a hajó oldalfalain feltárt rétegek későbbiek, mint a szentélyben előkerült, fent említett vakolatok.

Ehhez az építési szakaszhoz köthetjük még a sekrestye felépítését is. A sekrestye északi falának helyét nem ismerjük – azt majd csak egy régészeti ásatás során lehetne meghatározni. A hajó északi falában utólagosan bevésett boltozati váll alapján azonban keleti, illetve nyugati falának helye meghatározható volt. Az északi fal keleti végében a belső felől feltártuk a sekrestyeajtó kőkeretes nyílását (8. kép). A csúcsíves kőkeret élszedése valamivel a váll alatt megszakad, innét a szárkövet erősen megfaragták. A kőkeret alját, valamint küszöbkövet vagy annak helyét nem állt módunkban kibontani, mivel az a mai cementes padló alatt, legalább harminc–ötven centiméteres mélységben lehet. A törtköves szegmensívvel lezárt fülkéjének kávéi rézsús kiképzésűek, amelyet a falazat erőteljes megfaragásával alakítottak ki. Az ajtónyílás befalazásának anyaga földdel kevert kváder és tört kő.⁵⁵ A fülkének a fal külső falsíkjában lezárt szegmensíves áthidalója fölött egy vízszintes,

harminc–negyven centiméter széles, tört köves, kevés téglát is hordozó befalazást figyeltünk meg, amely az egykori dongaboltozat fészket takarta (9. kép). A hatszázharminc centiméter hosszú boltozati fészkek keleten, a szentély sarkánál zárult le. A boltozati fészkek keleti, illetve nyugati végén, az északi hajófal eredeti kváderkövein sekrestyefal-bekötésnek nincs nyoma, amelyeket minden bizonnyal csupán a fal mellé építettek. Nem úgy a boltozatot, amelynek utólagosan mélyen bevésett vállának fészke végig követhető volt a hajófalban. Az utólagos építkezésre utal az a tény is, miszerint a hajó lábazati párkánya csak a sekrestyeajtó nyílásánál hiányzik.⁵⁶ A sekrestye szokatlan hossza több mint figyelemre méltó. Felmerült annak a lehetősége, hogy a tér esetleg két periódusban nyerte el ezt a hosszúságot, ám ezt ugyancsak egy régészeti ásatás tudná végső soron eldönteni.

A homlokzati falakat fehér meszelésű, enyhén cementes – kevés meszet tartalmazó –, szürkésbarna színű vakolat takarja. Korábbi réteg nem figyelhető meg. Ez alól kivételt jelent a délnyugati ablak alatti rész, ahol (két-három) tenyérnyi helyen egy szintén fehér – alighanem középkori – meszelés takarja a követ. A szentély keleti ablaknyílásának eredeti rézsús könyöklőmaradványán feltárt, több rétegű, fehér meszelésű vékony vakolattöredéket ugyancsak középkorinak értékeljük.⁵⁷

A 17–20. századi építkezések

A templom 1620-ban már biztosan a reformátusok kezén volt.⁵⁸ Feltételezzük, hogy akkor már két, esetleg három évtizeddel korábban meghódíthatta a református hit a falu lakosait. Az áttérés következményeként néhány olyan építészeti részletet szüntethettek meg, amely a református liturgia számára feleslegessé vált. Ekkortájt bonthatták el a sekrestyéjét és falazták el a sekrestye kőkeretes bejáratát, valamint megszüntették szentségtartó fülkéjét. Ez utóbbinak nemcsak fülkéjét falazták be, hanem kőtagozatait falsíkra faragták víz-

55 Ez a vésés különösen a keleti kávnál érzékelhető. A sekrestyeajtó vállának a lábazattól mért magassága 102 cm, az áthidaló legnagyobb magassága pedig 123 cm. A boltozati fészkek szélessége 42–45 cm.

56 A sekrestye északi falának helyét nem ismerjük, hiszen azt csak régészeti ásatással lehetne megállapítani. A hajófal északnyugati sarka alul téglával javított.

57 A vízszintes könyöklőn mészen dús, sárgásfehér színűre meszelt vakolat van. A hajó nyugati falát takaró kifestések feltehetően újkoriak.

58 *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Névtára*. Nagybecskerek, Pleitz Nyomda, 1911. 8; valamint *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Névtára*. Nagybecskerek, Pleitz Nyomda, 1912. 139.

7. A szentségtartó fülke kőkerete
Hernádbúd, református templom (Juan Cabello felvétele, 2013)

8. A sekrestyeajtó kőkerete
Hernádbúd, református templom (Juan Cabello felvétele, 2013)

sza. A diadalív belső oldalán lévő harmadik, virágmotívumos kifestést hordozó réteg minden bizonnyal már a reformációhoz köthető.⁵⁹

Tudomásunk van arról, hogy 1635-ben az „Eklézsia” egy kis harangot öntetett Eperjesen, amely 1869-ben elhasadt.⁶⁰ 1678-ban a falu már a regéci uradalom része, azonban 1686-ban a források – mint az uradalom részét – már pusztaként, azaz lakatlanként említik meg. 1689–1692-ben, a Rákóczi-uradalmak összesített összeírásakor még mindig a regéci uradalom része és pusztá, de 1693-ban sem változott ez a helyzet.

Az 1711. évben pestis pusztított, amely a falu lakosságát erősen megtizedelte. A falu újraterelítése valószínűleg már közvetlenül a járvány után megkezdődhe-

tett. Ezen feltételezésünket erősíti, hogy az immáron anyagilag is megerősödött közössége a század közepén a templom átalakításába kezdett. Mindenekelőtt elbontották a szentélynek – talán a hosszú ideig tartó gondozatlanság miatt – már meg is sérült boltozatát és természetesen a diadalív váll fölötti félköríves záródását, egyúttal megemelve azokat a hajó falkoronájának magasságáig. Az immáron azonos magasságban tagozatos, téglavakolatból formázott, három lapos homorlatos tagozatból összeállított főpárkány zárja, amely nem fordul át a hajó nyugati falára – bizonyos, hogy itt eredetileg sem épült meg.

A szentélyt és hajót egy kazettás famennyezettel fedték le.⁶¹ Az ún. királykazettán látható 1766-os évszám a

59 A vakolatfeltárásról bővebben lásd SERES 2013 (ld. 3. j.).

60 A Hernádbúdi Református Egyház jegyzőkönyve. (A harangot ezek után

elcserélték a Baktakéki, 1755-ben öntött harangjára.)

61 A berendezésre bővebben lásd FABÓK 2013 (ld. 3. j.).

9. A templomhajó északi fala a kutatás után
Hernádbúd, református templom
(Juan Cabello felvétele, 2013)

készítésének idejét jelöli.⁶² A hajó nyugati végében egy – vélhetően a 18. század végén, de inkább a 19. század elején épült – fakarzat áll, amelyre eredetileg is egy belső lépcső biztosította, s biztosítja ma is a feljutást. A karzat szintjéről létra vezet a padlásterbe.⁶³ Az északi fal előtt feltehetően a 19. század második felében készült, falazott szószerk áll,⁶⁴ amelynek díszes szószerkronája már jóval korábban, jelesül 1753-ban kész volt.⁶⁵ A két időpont között készült el a Mózes-szék, valamint a stálum, továbbá a padok is. Úgy tűnik, hogy a déli kapuzat belső fülkéjének áthidalását is ekkor bontották el,

és talán ugyanekkor cserélték ki a hajó nyugati bejárati nyílásának áthidalóját is. Mindenesetre a nyílás kávját és áthidalóját borító, sárgásfehérre színezett vakolat a déli kapu kávján is megtalálható, mégpedig oly módon, hogy a fülke elbontott szegmensíves áthidalójának helyét is eltakarja. Mivel ez a vakolat több helyen is előkerült, úgy véljük, hogy a templombelsőt ebben az időszakban kivakolták és kifestették. Megjegyzendő, hogy a hajó nyugati bejárata feltehetően magasabban záródó, előttünk ismeretlen áthidalójának elbontására is ekkor került sor. Az áthidalót egy alacsonyabban záródó kosárvél helyettesítették, amely alighanem a karzat építésével függ össze. Tudniillik az új karzat eltakarta volna a középkori nyílás felső részét.

A szentély keleti ablaknyílásának áthidalója alighanem a boltozat bontásakor, de lehet, hogy már korábban megrongálódhatott. Ezért a szentély falának emelését megelőzően a váll fölötti részt kissé meghosszabbították, majd téglával kifalazott szegmensívvél zárták le a nyílást. Külső könyöklőjének részsűjét megszüntették. A kifalazott új inkább közelít a vízszinteshez. A három déli ablak külső részsűs könyöklőit ugyancsak megváltoztatták. Az ablakok nyílásainak belső oldal felőli könyöklőit ugyan megtartották, ám a részsűs kávk belső szakaszát erősen megfaragták annak érdekében, hogy több fényhez jussanak. A nyílások külső oldalának szélessége eredeti, mint ahogy annak tartjuk a részsűs kávk indítását, valamint az azt követő negyven-ötven centiméteres szakaszt is. Innét a belső nyílásig erőteljes lefaragás tapasztalható. Természetesen az ilyenformán megszületett ablaknyílás belső félköríves lezárása ennek következtében szegmensíves formát nyert, elvesztve egykori tölcserés formáját.⁶⁶ Azonban, amint azt a későbbiekben látni fogjuk, nem kizárt, hogy a hajó ablaknyílásainak fent leírt átalakításaira egy későbbi időpontban is sor kerülhetett.

A karzat belső lépcsője mellett egy általunk pontosan nem ismert időpontban, de feltehetően még a 19. század folyamán egy külső feljárt is épült. A nyugati fal északi részén – közvetlenül az oromfal alatt kialakított téglalap alakú ajtónyíláshoz – úgy tűnik, nem építettek

62 A királyláda széleinek felirata: A keleti rövid oldalon: „Emlékezzél meg a te Teremtődről, á te”, az északi hosszú oldalon: „ifjúságodnak idejében, míg a veSzedelemnek napjai elnem”, a nyugati rövid oldalon: „jönnek, és míg eljönnek az eSzrendők, mel=”, a déli hosszú oldalon: „lyekről azt mondjad: nem szeretem ezeket. Pred: R XII.V.3.”

63 Festése azonban már 20. századi.

64 Ugyancsak falazott feljárata a keleti oldalról kapcsolódik a fehérre meszelt szószerkhoz. Fűrészelt, volutás szószerkronája hangvetőjén lévő évszám tanúsága szerint azonban 1753-ban készült. Az ötszögű

hangvető mezőiben bibliai idézet olvasható. A nyugati oldalon kezdődő és a keleti oldalon befejezett felirat a következő: a. mezőben: „Tusakodjatok a futásba hogy”, b. mezőben: „Rothadatlan Koronát el”, c. mezőben: „nyerjétek. I.: Kor.: Rc.9: V:zs. Sump.”, d. mezőben: „C:D:AL: Nagy. Indust: Nob: lo:”, e. mezőben: „Sebő et An: Lentsés. Ao 1753.”

65 A berendezésre lásd bővebben Fabók Balázs kutatási dokumentációját.

66 Eredeti könyöklőjének külső síkját a mai alatt 15–20 centiméterrel lejjebb figyelhattuk meg.

feljáró szerkezetet; erre a célra alighanem létrát használtak. A jelenleg befalazott nyílás belső oldalán egy fülkét falaztak ki. Egy 1931 előtti fényképfelvételen még jól látható a külső nyílás, amelyet nem biztos, hogy ebben az időben még használtak is (10. kép). Mindazonáltal nem zárhatjuk ki egyértelműen a karzat két – nevezetesen egy külső és egy belső felőli – megközelítésének egyidejű használatát sem.

1794-ben újrászindelyezték a templomot.⁶⁷ 1877-ben pedig a templombelsőt vakolták ki. Azt is tudjuk, hogy az előkerült színes (sic!) részeket, azaz a freskókat és a felettük lévő vakolatot leverték!⁶⁸ Az épületet egy állószékes, alighanem még a 19. században ácsolt fedélszékekkel fedték le.

1884-ben a templom régi, fából épült előterét elbontották.⁶⁹ Helyén tört kőből építettek újat. Az előtér lábazata rézsűs lezárású, míg körbefutó főpárkánya profilos – homorlatból, valamint negyedhengerből összeállított – tagozatokból áll.⁷⁰ Myskovszky Viktornak a templom déli nézetét is ábrázoló rajzán az előtér bejárati nyílása félköríves, kontyolt fedélszéket zsindeellyel fedték. A jelek szerint akkor még nem épültek meg a hasáb alakú díszek a hajó nyugati sarkain.⁷¹ A rajzról az is leolvasható, hogy a nyeregtetőt az 1794-ben készült, az idők folyamán nyilván többször, nevezetesen 1921-ben is megújított zsindeley fedte.⁷² A fenti időpontban a templomnak még a szentély keleti falának tetőgerendájához kapcsolódó, fakonzolos, zsindeellyel fedett szerkezetre erősített kisharangja volt. 1903-ban lebontották és helyette egy haranglábat építettek, melynek már két harangja volt.⁷³ A haranglábat egy 1923 után, de még 1931 előtt készült fényképfelvétel tanúsága szerint a szentély északkeleti oldala mellé építették. Az épület falait vékony, inkább csak sűrű meszelés takarja, amely alól a fal kvádereinek körvonalai élesen látszódnak. Ugyanabban az évben a templom régi, fából épült előterét is elbontották.⁷⁴ Helyén tört kőből építettek újat, melynek főpárkánya téglából készült.

1931-ben a templom renoválásáról határozott az egyházközség.⁷⁵ Zsindeleyfedését elbontották, és helyére bádog került. A renoválás során a roskadozó – feltehetően a templom közvetlen közelében álló – haranglábat el-

10. A nyugati oromfalban kialakított külső ajtónyílás, valamint a szentély északkeleti oldala mögötti harangláb 1922–1931 között készült képeslap részlete: Szerencs, Zempléni Múzeum, Képeslapgyűjtemény, ltsz. 012334

bontották, és helyette egy új, úgyszintén bádoggal fedett harangtornyot építettek, amely minden bizonnyal a mai huszártoronnyal azonosítható.⁷⁶ A jegyzőkönyv szűkszavú sorainál azonban jóval többet árul el a közvetlenül 1931 után készült fénykép-összeállítás. A fényképekből egyértelműen kiderül, hogy a jegyzőkönyvben egyszerűen renoválásként említett munkát meghaladó beavatkozások is történtek.

Az 1884-ben felépített előtér kontyolt lezárását egy timpanonfalra cserélték le, amelyet egy kettős homorlatból kialakított fogrovtorhoz kapcsolódó párkány foglal be. A timpanonmezőben egy kis méretű, szabálytalan nyílás látható. A Myskovszky-rajzon a bejárati nyílás még félkörívesnek ábrázolt lezárását elbontva, vízszintes szemöldököt alakítottak ki. Az előtér déli, valamint a hajó nyugati sarkaira ekkor kerültek föl a tört kőből és téglából falazott, profilos, homorlatból, valamint széles függőlemezből álló párkánnyal és kúpos sisakkal záródó, hasáb alakú építészeti elemek. A ha-

67 A Hernádbúdi Református Egyház Jegyzőkönyve.

68 Uo.

69 Uo.

70 Az előtér déli falában kialakított – szegmensívesen záródó – bejárati nyílás belső oldalára sárgásbarnára festett kétrétegű ácsotokot helyeztek el, melynek belső oldalára szerelték föl az ajtószárnyakat.

71 Az eredeti rajz a MÉM MDK, Tervtár rajzgyűjteményében. Leltári

száma: R 2372. Lencsés Antal hívta föl figyelmünket a rajzra. Köszönet érte.

72 A Hernádbúdi Református Egyház Jegyzőkönyve.

73 Uo. A harangokat Kisgejőcön öntötték. A haranglábat pedig Egry Ferenc építette.

74 Uo.

75 Uo.

76 Uo.

jó nyugati falát sem kerülte el a felújítás. Az 1922–1931 közötti felvételen – igaz, erősen elmosódva – még látható a bejárati kapunyílás. Annyi bizonyos, hogy az 1931. évi építkezés után nemcsak a karzatra néző nyílást falazták el, hanem a falpillérek is elbontották, ugyanakkor az általuk közrefogott falszakaszban egy nagy méretű faltükröt alakítottak ki, amelynek a tengelyébe eső középkori eredetű bejárati kapunyílást elfalazták. Minden bizonnyal a nyugati fal lábazatát is ekkor faraghatták le. A hajó, továbbá az előtér sarkainál a vakolatba karcolt kváderköves armírozást készítettek. Nem kétséges, hogy egy 1961. évi fénykép még ezt a vakolatarchitektúrát örökölte meg. Nem kizárt azonban, hogy az ablaknyílások átalakítására nem az általunk feltételezett 1711 utáni helyreállításkor, hanem 1931-ben került sor. A templombelső falait takaró fehér meszelésű, legfelső vakolatréteg is bizonyára az 1931. évi tatarozáshoz köthető.⁷⁷

Nagyobb felújításra a jelek szerint már csak 1979–1980-ban került sor.⁷⁸ Először a tető bádgcseréjéről született határozat, majd az épület külső homlokzatainak teljes körű felújításához, a falrepedések körüli falazat megerősítéséhez adta meg az Országos Műemléki Felügyelőség az építési hatósági engedélyt. A munkálatok elvégzésére a felügyelőség több mint harminckétezer forint összeggel járult hozzá. Az iratok tanúsága sze-

rint nemcsak a tetőt, hanem a külső homlokzatokat, valamint a fő- és a lábazati párkányt is felújították a vakolatok leverése után.⁷⁹ A tető, továbbá a huszártorony műemléki palával való lefedésére is ekkor került sor. Úgy tűnik, hogy a belső tér oldalfalai az esetleges vakolathibák kijavítása mellett csupán egy tisztasági festést kaptak.⁸⁰ Az egyházi jegyzőkönyvből mindenestre további munkálatokra derül fény.

Azt nem tudjuk, hogy a hajó nyugati oromfala elé épített, annak tengelyébe állított, vízszintes szemöldökkel záródó kapurizalit mikor is készült. Sejtésünk szerint alighanem valamikor az 1961 utáni években keríthették erre sort. Tengelyében a középkori nyílás szélességével megegyező ajtónyílást alakítottak ki, amelynek szemöldöke egy öt centiméter vastag fémlemezzel megerősített fatábla. A kapurizalit nyílásának belső oldalán meszelt felületű falc van. Ennek alapján a rizalitfalra rögzített ajtószárny befelé nyílt. Mindez persze azt is jelenti, hogy mindkét – nevezetesen a hajó nyugati falába vágott középkori eredetű, valamint a kapurizalittal egykorú – ajtónak egyszerre kellett működnie. Azt, hogy mikor is falazták el őket, nem tudjuk. Az egyházi jegyzőkönyvből mindenestre az derül ki, hogy a külső ajtónyílást 1979-ben újra megnyitották, majd a rizalitfal takarásába került középkori ajtót kibontották, és annak fülkeszerű bemutatása mellett döntöttek.⁸¹

77 1961-ben egy helyszíni szemle alkalmával megállapították, hogy a déli oldalon repedések mutatkoznak, valamint a szentély melletti sarkok megsüllyedtek.

78 MÉM MDK, Tudományos Irattár, OMF iratok.

79 Uo. Détsy Mihály területi felügyelő az 1979. június 19-én kelt feljegyzésében nemcsak az elvégzendő munkákat sorolta föl, hanem a felhasználandó anyagok összetételét, valamint alkalmazásuk módját is meghatározta. Az épület kutatója: Horváth Alice. Kivitelezők: helybeli kisiparosok. In: *Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemléki Felügyelőség Évkönyve*, IX. (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai, 9.) Budapest, OMF, 1984. Adattár. (Kutatási dokumentációnak azonban nincs nyoma.) Ezekre lásd MÉM MDK, Tudományos Irattár, OMF iratok.

80 A hajó hossza 11,07 m, szélessége 7,11 m. A szentély legnagyobb hossza 1,9 m, a diadalívnél mért szélessége pedig 5,5 m. A szentély és a hajó főpárkányig mért homlokzati falak magassága 6 m. Fal-

vastagság: 1 m. Az előtér 385 × 380 cm alapterületű. In: *Magyarország műemlékjegyzéke*. Budapest, OMF, 1976. 220.

81 Hernádbüd, *Református Egyház Jegyzőkönyve*. „[...] láthatóvá váltak [...] az egykori toronybelső [sic!] kváderfelületei és a hajóban vezető nyílásai” (Itt alighanem a hajó nyugati falának elfalazott bejárati kapujára és a karzatfeljáró ajtajára utalnak.) „A hajó és a szentély románkori ablakait korábban a rézsűs kávak kivésésével kibővítették.” (A hajófal síkjában lezárt befalazás belső felőli oldalán csupán egyetlen vakolatréteget figyeltünk meg, amely a befalazást már a helyreállításhoz köti.) Minden bizonnyal ez az egyetlen, amit 1979–1981-ben kutatással tártak föl. Ugyanakkor meglepő, hogy az elfalazott sekrestyeajtót, valamint elbontott boltozata befalazott fészkenek nyomát nem érzékelték, vagy egyszerűen csak eltekintettek a bemutatásától. Ehhez azonban, ismerni kellene Horváth Alice (ha egyáltalán megíródott) kutatási beszámolóját, amely ez ideig nem került elő.